

PARTICIP PREZENTA. Glagoli II, III, IV. i V. vrste (osim s prezentskim nastavkom *-am*) imaju infinitivni naglasak, prezentski je rjeđa dubleta. Ostali imaju naglasak kao u 3. l. mn. pz. (5) (6) 1. l. jd. i množina aorista, particip perfekta i pridjev radni imaju infinitivne naglaske. Ostala su četiri pravila spomenuta tipološka pravila o naglascima 2. i 3. lica aorista, pridjevu trpnom, pridjevu radnom nekih glagola i stalnim dužinama.

Ovakav je pregled naglasaka glagola možda i jednostavniji za učenje. No, učiti se moraju svi glagoli, a glagole I. vrste bilo bi nepregledno dati bez tipova jer bi bilo previše izuzetaka. Oba su načina prikazivanja glagola pokazana da bi slika bila jasnija: plodni tipovi imaju prilično jednostavan naglasni sustav.

Nekoliko kodificiranih naglasnih oblika daje se u napomenama.

1. Dugouzlazni naglasci u 1. i 2. l. mn. prezenta glagola s kratkouzlaznim naglascima u infinitivu na trećem slogu od kraja (*želimo*, *želite*) i dugouzlazni naglasci na slogu ispred nastavka participa prezenta tih glagola (*želéći*) stilski su vrlo obilježeni. Javljaju se samo u prevođenju antičkih tekstova radi metrike.

2. Dočetna dužina u 2. i 3. l. jd. aorista kod promjene naglasaka nije proširena, javlja se jer je bila kodificirana.

3. Kratkouzlazni naglasci na prvom slogu nastavaka *-ena*, *-eno*, *-eni*, *-ene*, *-ena* u pridjevu trpnom glagola s kratkouzlaznim naglaskom u infinitivu na trećem slogu od kraja III. vrste (npr. *žèljen*, ali *željena* . . .) rijetke su dublete.

4. Infinitivni naglasak u prefigiranom obliku prezenta u nekih glagola s infinitivnim uzlaznim naglascima na trećem slogu od kraja i nastavkom *-im* (osim III. vrste s prijelaznim parom u IV. vrsti) javljaju se kao rjeđe dublete.

SOCIOLINGVISTIČKI ŠUMOWI KAO IZVORI KOMUNIKACIJSKIH DISTORZIJA

Stanko Juriša

Termin »šum«, pod kojim razumijevamo smetnje u međuljudskom komuniciranju, nije najsretnije odabran ali je već uvriježen u općoj i specijalnim komunikologijama. I funkcionira. Pretežno kao općenita oznaka za izvore distorzija, iskrivljavanja.

U komuniciranju riječima nedvojbeno su najveći, pa i za promatranje najzanimljiviji, izvori iskrivljavanja i razora informacija sociolingvistički šumovi. (Zbog jednoga od njih zamalo je izbio rat između Austrije i Srbije 1912, kao što ćemo vidjeti iz primjera s konzulom Prochazkom.)

Niti starorimski učitelj govorništva (kojega bismo s pravom nazvali praocem komunikologije) M. T. Kvintilijan nije mogao mimoći taj problem. A čim se pedesetih godina ovoga stoljeća u Zagrebu poradilo na sustavnoj izobrazbi novinarskih kadrova, pod perom u tom poslu angažiranoga praktičara našli su se primjeri iz toga okvira. Malo je kasnije o istom šumu progovorio lingvist Bulesú László, razglabajući razabirljivost u jeziku kojim se sporazumijevamo, kojim međusobno prenosimo informacije, odnosno — to pokušavamo učiniti.

Bulesú László govori o jednostavnim primjerima, o »glasovnim dvojčanim oprekama«. On kaže: »To su parovi minimalno se razlikujućih raznoznačnih oblika; klas ≠ glas, dem ≠ džem, Uković ≠ Vuković, ćulbastija ≠ đulbastija, apozicija ≠ opozicija.« Te su riječi u tzv. fonološkoj opreci. Vrlo su slične. Zato se događa da ih krivo čujemo. (Bulesú László preporučuje: »Ne valja pri sricanju upotrebljavati riječi, koje čine t. zv. fonološke opozicije . . .«)¹

Premda Bulesú László govori o raznoznačnim oblicima, njegovi su primjeri nominativni i redom sačinjavaju parove. Međutim, primjeri iz svakodnevnoga komuniciranja pokazuju da postoje čitavi opozicijski lanci. Mnoge riječi dobivaju (fonološku) opoziciju u nekim kosim padežima. Opreka oživljuje također u izvjesnim sociolingvističkim, psiholingvističkim, pa i — političkim situacijama kad se poveća učestalost upotrebe neke riječi ili izraza.

Novinar Vlado Majer iznio je u praksi zamijećen tročlani niz: beton ≠ bonton ≠ benton: »Ribarski kalendar donio je prikaz o morskim dubinskim ribama (bentonske ribe). Slagar je vjerojatno mislio da se radi o pogrešci pisca, pa je složio 'betonske ribe'. Korektor nije primijetio pogrešku, ali ju je primijetila redakcija 'Riječkog lista' i ispravljajući 'Ribarski kalendar' napisala, da se radi o 'bontonskim ribama' (bilo bi dakle: ribe dobrog ponašanja!). Dakako, sama redakcija tu opet vjerojatno nije kriva, nego ponovno korektura . . .«²

Možda jest kriva korektura jer korektori su zadnji ispravljajući teksta prije tiskanja novina. Ali oni su profesionalci i znaju da je njihov posao kolacijski: tiposkript mora biti istovjetan s daktiloskriptom. Pogreška je mogla biti u daktiloskriptu. Držeći se imprimiranoga daktiloskripta, korektor je možda korektno obavio svoj posao. Ili je »krivo čuo«. Zašto? (Izvor distorzije očito je izdašniji nego što bi mogla biti korektorska nemarnost.)

Vlado Majer nabrojio je godinu dana prije objelodanivanja spomenutoga primjera pet mogućnosti djelovanja distorzijskih šumova — i sve mimoilaze

¹ Bulesú László, *Broj u jeziku*, »Naše teme« 6/1959, 145. Autor pod sricanjem podrazumijeva ono što inače govorno nazivamo »buhštahiranje« ili »spelovanje«: a kao *Avala*, z kao *Zagreb*, itd.

² Vlado Majer, *Neka zapažanja iz novinarske prakse* (III), »Novinar«, 6(14)/1951, 7/8.

korekturu: 1. pogreške u bilježenju podataka, 2. pogreške u prepisivanju podataka, 3. pogreške u telefonskom prijenosu, 4. pogreške u dešifriranju (stegnograma) i diktiranju daktilografu, 5. pogreške nastale prigodom redigiranja.³ (U tehnološkom procesu poslije svih tih operacija dolazi slaganje, zatim korektura i ponovno slaganje defektnih redaka, revizija, itd.)

Priopćajni kanal,⁴ kao što vidimo, vrlo je erozivan. Toliko erozivniji koliko je više posrednika. Neke su riječi (općenito uzevši, ili u pojedinim oblicima) jedva prenosive. Neke su neotporne u prijenosu. Čak i u institucionalnom komuniciranju, u kojem je kanal opremljen suvremenim uređajima i zaposjednut profesionalnom, uvježbanom posadom.

Praksa je pokazala i dokazala da poznavanje sustava prijenosa i otpornosti riječi u prijenosu, mogućih opozicijskih parova itd., pomaže u svladavanju teškoća, u rekonstrukciji informacijskih sklopova. (Premda se najčešće ostaje na razini pretpostavke, vjerojatnosti ili nagađanja.) No neke su distorzije tolike da razaraju poruku, da je potpuno uništavaju.⁵ Novinama ne preostaje drugo nego da objave ispravak (bilo prisilom Zakona o štampi ili zbog poštovanja prava na točnu informaciju).

Ispravci koji se objavljuju zbog djelovanja fonološke opozicije vrlo su česti. A nerijetko se ne uspijeva ništa ispraviti: šum ponovo proradi (kao što se vidi u Majerovu primjeru s bentonskim ribama).

Izdvojimo iz bogate zbirke nekoliko slučajeva.

»Večernji list« objavio je 5. III. 1973. ispravak pod naslovom »Sistemska, a ne sistematska«: »U odgovoru poduzeća 'Jugomineral' (...) na tri mjesta potkrala se korektorska greška, koja mijenja smisao sadržaja članka. Naime, umjesto riječi 'sistemska', stajalo je 'sistematska', pa je tako primjerice ispalo da se radi o 'sistematskim rješenjima', a ne, kako je ispravno, 'sistemskim rješenjima'.«

»Vjesnik« 10. V. 1977: »U mom komentaru uz pjesme Z. Jerzyne (...) potkradoše se dvije-tri tiskarske omaške. Tako u 3. retku drugog pasusa umjesto '...pomalo automatskoj', treba biti 'govore o poeziji Jerzyne kao o poeziji pomalo autotematskoj'.«

Popularni Embargo u »Večernjem listu« 28. X. 1976. piše pod naslovom »Freud? — Kako se rađaju greške« o tekstu objavljenom nekoliko dana prije uz foto-vijest, u kojem se govori o tome kako se školski brod JRM »Jadran«

³ Vlado Majer, *Neka zapažanja iz novinarske prakse* (III), »Novinar«, 6(14)/1951, 7/8.

⁴ Kanalom se naziva prijenosni »mehanizam« (tehnički i ljudski) kojim protječu informacije. U institucionalnom komuniciranju njegov je središnji dio tzv. »gatekeeping« (vratar-nica), u kojem se provodi selekcija, obavlja se apretacija, stvara se konačan sadržaj, impri-mira se tekst koji se zatim diseminira.

⁵ Entropija se definira vrlo različito, kao: tendencija k dezorganizaciji (M. Marko), opseg slučajnosti (A. S. Edelstein), stanje nesredenosti (U. Eco) itd. Termin je preuzet iz termodinamike a u njoj označava energiju koja se više ne može pretvoriti u rad. U tom smislu i u tekstu.

vratio s četvorosatnoga krstarenja po Bračkom kanalu, a na njemu se »nalazilo 230 sudionika simpozija o dostignućima u *erotskom* odgoju djece i omladine kojima je posada pokazala vještine jedrenja.« Embargo kaže: »Umjesto riječi 'erotske' trebalo je stajati — 'estetske'. No to smo mi odgovorni za uređivačku politiku i sadržaj lista ustanovili, odnosno otkrili, tek dan nakon izlaska lista. A pritom i to da je 'erotika' teleksom putovala još od Splita, da je prošla mnoge i mnoge ruke, pa, na kraju, dospjela živa i zdrava do čitaoca.«

Pogreške su, eto, vrlo otporne u prijenosu.

O tom problemu M. T. Kvintilijan kaže: »Izbjegavamo također stavljanje dvaju za izgovor teških suglasnika jednog pored drugog. Zato se govori *pellexiticollegit*. (Umj. *perlexiticollegit*, op. prev.)«⁶

Srodan je primjer iz srednjovjekovne pisarnice, kad se (pišući o Karlu Velikom) prenosilo da je *decolatus*, umjesto *delocatus*.⁷ Ili manje zamašit niz što ga je odnegodovao »Vjesnikov« čitalac M. Orešković iz Zagreba: »Ovako se ne pišu imena mjesta:« »U izdanju 'Izdavačkog sektora Grafičkog zavoda Hrvatske' izišla je povodom 25-godišnjice oslobođenja Zadra mapa 'Zadar'(. . .). No u knjizi ima krupnih i neoprostivih grešaka na zemljopisnim kartama u nazivlju mjesta i otoka. Tako, npr., umjesto Sukošan piše *Sukušan*, umjesto Vransko jezero piše *Vranjsko jezero*, umjesto Olib *Olip*, umjesto *Molat Mulat*, umjesto Božava *Božana*, umjesto Plavnik *Planik*, umjesto Naun *Naum*.« (Istakao S. J.)

Navedeni primjeri pokazuju da opozicijske karike nastaju uistinu u prvom redu zbog male opreke, zbog pojednostavljivanja glasovnih skupova, zbog izgovorne, odnosno slušne prilagodbe ili artikulativnoga olakšavanja (pri čemu uzimamo da je slušanje i čitanje tiho izgovaranje), ali djelovanje šuma prekoračuje taj okvir (što ćemo vidjeti poslije).

Tako jedan čitalac »hitno kupuje folevagen (≠ Volkswagen). Zašto baš »folcvagen«? Možda zato što malo tko u Bosanskom Novom, u sredini u kojoj živi kupac R. D., ne zna što je »folc« (utor na prozoru, vratnicama ili vratima), pa prema toj osnovi izgovara i kasnije pridošlo »folks«. Bit stvari ne mijenja niti mogućnost da je prilagodba, odnosno distorzija, nastala u slagarnici ili korekturi. Ili: ako je u originalnom tekstu pisalo »folcvagen«, onda je u oglasnoj lekturi, u slagarnici i korekturi djelovala ista zakonitost.

Tako se ujedno može objasniti, zašto su članovi Društva književnika Hrvatske dobili iz uprave pismo u kojem je *moderator* postao *modelator*. Ili zašto je u »Borbi« pisalo kako ljudi u tvornici konzerva i hladnjači u Titelu ». . . nisu mogli da učine fenomenalan podvig kakav je *tekstilnoj* (≠ *titelskoj*) tvornici neophodan.« Ili kako je u nekrologu slikaru Otonu Postružniku ispalo da se odupro »opasnostima *elekticizma* (≠ *eklekticizma*), pri čemu je

⁶ M. T. Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, Sarajevo, 1964, 63; 457.

⁷ V. Helmut Presser, *Gutenberg*, Hamburg, 1967, 34/35.

očito djelovala riječ »elektrika«. Ili zašto se u »Večernjem listu« informira kako je »do sada utvrđeno da je film 'Plastični Isus', kao diplomatski rad (≠ diplomski), dobio odličnu ocjenu pred odgovarajućom komisijom Akademije za kazalište, film i televiziju.« Ili zašto su sudionici ankete u tv-emisiji 20. travnja 1977. na pitanje što je plagijator, odgovarali: čovjek koji se bori u areni ili cirkusu (plagijator ≠ gladijator). Ili kako je nastao naslov vijesti »Novi termin u koparskoj luci« (termin ≠ terminal). Ili naslov »Tv kao odgojni traktor« (traktor ≠ faktor). Ili zašto su start aviona »concorde« »spriječili polaznici francuske Nacionalne škole za civilnu agitaciju (ENAC)«, umjesto *za avijaciju*. Ili kako je likovni kritičar Radoslav Putar u potpisu ispod članka »Provjetranje zagušljive atmosfere sakralnosti« postao Radoslav Puntar. Ili kako se dogodilo da se u portretu tehničara Josipa Pleška (»Zagorskim cugom do 'Njutna'«) u »VUSU« objavi: »Tu je 1861. umro, kao umirovljeni ministarski savjetnik, Antun Mihanović, pjesnik hrvatske himne. Patriotski klanječki pejzaž (. . .) uzbudio je pjesnika i uokvirio se u Ivekovićevu kistovnom pastourelu 'Lijena naša domovina'«.

I tako bi se moglo u nedogled. »Pastourel« je, eto, izdržao prijenos, a tako poznat naziv himne nije; unatoč tomu što se radilo o tjedniku, u redakciji kojega citirani tekst najvjerojatnije nije primljen telefonom, stenografovim i daktilografovim posredovanjem.

Dodajmo svemu da je jedan novinski lektor rečenični segment »kultura Maja« netremice pretvorio u »kulturu svibnja«. Po Majeru, tipkačica ili korektor prekrojili su tekst o srednjovjekovnim križarima tako da su se oni borili »za kršćanske principe pod majorom Del Glorijom« (≠ ad maiorem Dei gloriam — sve na veću slavu Božju).⁹

Ili, na kraju, reportaža Egona Erwina Kisch koja se zove »Buchstabe 'n' und die Weltgeschichte« (Slovo »n« i svjetska povijest). Kisch je razgovarao s generalnim konzulom Prochazkom, koji je u jednom kriznom trenutku morao iz Prizrena (Kisch: Prizrend, op. S. J.) u Skoplje. U Beograd je to objavljeno telegramom. »Depeša je bila jednostavna: 'Konzul Prochazka u Skoplje' (sic, S. J.), kaže Kisch, i objašnjava: »Telegrafski aparat je pogriješio, dodavši jedno slovo, malo i bezazleno »n«, tako da je na vrpci prigodom prijema pisalo: 'Konzul Prochazka uskopljen' (uškopljen, S. J.). »Što je to značilo, moglo se slijedećega dana čitati u krupnim naslovima bečkih listova (. . .): 'Austrijski konzul uskopljen', 'Strašno sramoćenje generalnoga konzula', 'Teška povreda prava naroda' . . . itd.; što oštrije, to bolje!«¹⁰

Konkretiziramo li pojam »šumovi« na temelju stvarnih, novinskih primjera, dolazimo do zaključka da veliku ulogu u nastajanju distorzija igra rutiniza-

⁸ »Vjesnik« 20. XI. 1973, 5.

⁹ Vlado Majer, *Neka zapazanja iz novinarske prakse*, »Novinar«, 2(19)/1952, 59.

¹⁰ Egon Erwin Kisch, *Der rasende Reporter*, Berlin, 1930, 341/342.

cija posla (1): posrednici primaju tekstove iz sata u sat i ne razmišljaju o stvarnom značenju ili o kontekstu, ne memoriraju sintagme (u njihovu beskonačnom nizu). Lektor koji je »kulturu Maja« promijenio u »kulturu svibnja« rutinski je radio prema redakcijskom »stylebooku«, prema kojemu se imena mjeseci nisu pisala »januar, februar . . .«, nego »siječanj, veljača . . .« (2). Lokalna i sociolingvistička frekvencija riječi »Maja« bila je dakle gotovo nulta (a kod lektora vjerojatno nije bila osobito frekventna niti sintagma »kultura Maja«).

Utjecaj također dopire iz tzv. organskoga govora, odnosno govora (znanja, fundusa) uže sredine ili grupe u kojoj se i s kojom se živi (3).¹¹ Pri tom su nedvojbeno aktivni faktori: opseg rječnika, čestotnost (pa i način) upotrebe riječi, specifičnost sintakse, karakteristične opreke u odnosu na pravila proklamirane ortoepije, i dr.

Tematska pretežitost (4) u listovima (kao radnoj, kulturnoj, stalnoj sredini) također nameće opozicijske oblike (pa su zato u »Startu« zamijenjeni razvodnici zavodnicima).

Čestotnost nije stalna kategorija. I sezonska čestotnost (5) nameće neke riječi, pa je jedan čovjek (prema novinskoj vijesti) nađen mrtav u kombajnu, umjesto u kombiju.

Mogući (pretpostavljeni) kontekst (6) nameće također značenja, odnosno djeluje tako da ih krivo čujemo.¹²

Glavna (ključna) riječ, ili uopće »jaka riječ« (jaka po značenju ili po afektivnom naboju) nerijetko prekriva stanovito polje oko sebe pa tako izaziva, između ostaloga, i distorzijske promjene (7).

Dugotrajna frekventnost (8) nameće pojedine riječi i sintagmatske segmente. Zato se malo griješilo, npr., u pisanju oblika prezimena Kennedy,¹³ a mnogo u spominjanju Maginotove linije (mangerova, magnetova, magnerova).

Politička verbalna aktivnost (9) frekventira pojedine riječi i one prekrivaju svoje »parove«. Tako se kozmonaut James Lowell svojedobno upisao na Hrvatsko sveučilište (≠ Harvardsko sveučilište).¹⁴

Taj (upravo nevjerojatan) primjer iskušao sam u aktualnom trenutku prigodom testiranja triju daktilografkinja početnica. I šum je djelovao.

¹¹ Pod organskim govorom ovdje se razumijeva idiom shvaćen ne samo kao »u pravom smislu materinski govor« (D. Brozović) nego kao govor sredine.

¹² Rudolf Flesch tvrdi da se značenje riječi u stvari ne zna niti na kraju rečenice, nego ono postaje konačnim tek na kraju zaokruženoga odlomka. V. Fleschovo djelo »Besser schreiben, denken, sprechen«, Düsseldorf/Wien 1973.

¹³ Primijećeno je također da uz samu frekvenciju pri tom djeluje utjecaj tzv. nimbusa (ugleda, slave): imena osoba s nimbusom bolje se usvajaju negoli druga.

¹⁴ »Vjesnik«, rujna 1971. Usp. Branko Vuletić, *Glasovne promjene u izgovoru i u svijesti govornika*: »Možda čak možemo reći da stvarno slušamo tek u 10% slučajeva, dok u 90% slučajeva čujemo ono što očekujemo.« — »Suvremena lingvistika«, 13—14/1976, 6.

IMENICE OKOLINA, OKOLICA I OKOLIŠ U ZEMLJOPISNOM ZNAJSTVENOM JEZIKU

Ratimir Kalmeta

0. U »Školskim novinama« od 26. rujna 1978. godine čitamo da se na njihovim stranicama uvodi nova rubrika »Čovjekova okolina i obrazovanje«. U svezi s ovakvim naslovom u posebnoj se članku (»Ekološka terminologija«) među ostalim tumači i značenje riječi *okolina* koja je — prema takvu tumačenju — ekološki, dakle prostorni pojam. Takvo svoje gledište istaknute novine opravdavaju time što su riječ *okolina* kao prostorni pojam navodno prihvatili »većina naših ljudi« i »Bilten Republičke konferencije SSRN Hrvatske«. Neobična je jezično-strukovna i još čudnija je jezikoznanstvena argumentacija!

1. Tko se to krije iza izričaja »većina naših ljudi«, gdje oni žive i koji im je materinski jezik? Kad bi tvrdnja pisca članka »Ekološka terminologija«, prema kojoj je većina naših ljudi prihvatila riječ *okolina* kao ekološki, tj. kao prostorni pojam, bila točna, onda bi to značilo da većina naših ljudi ne prihvaća tumačenje kakvo im daje hrvatski književni jezik i njegov zemljopisni znanstveni jezik. Naši ljudi već u osnovnim školama uče da su imenice *okolica* i *okolish* prostorni pojmovi, znači — zemljopisni su i ekološki pojmovi. Takvo tumačenje značajno je i za ostale znanosti i za one pisce koji su u stanju lučiti pojmovni sadržaj riječi *okolica* (*okolish*) od riječi *okolina*. Zamijetio sam da se riječi *okolica* i *okolish* sve češće pojavljuju/čuju i u nekim emisijama RTV Zagreb. Ja bih rekao da u ovome slučaju uopće ne možemo govoriti o nekakvoj tvrdnji da većina naših ljudi prihvaća riječ *okolina* kao prostorni, a time i ekološki pojam. To mogu biti samo pojedinci koji ne znaju ili neće da znaju da takva riječ nema prostorno značenje. Valjalo bi jednom upamtiti da imenice *okolica* (*okolish*) i *okolina* nisu istoznačnice ili sinonimi. Prema tomu svaki čitatelj »Školskih novina«, koji može ili hoće oćutjeti duh hrvatskoga književnog jezika, proćitat će naslov »Čovjekova okolina i obrazovanje« i ovako: »Čovjekovo ljudsko društvo i obrazovanje«! U oba slućajaja naslov ne odgovara ekološkom sadržaju štiva koje »Školske novine« za svoje ćitateľje tićskaju. U zemljopisnom znanstvenom jeziku rijeći *okolica* i *okolish* tumaćimo kao prostorne, tj. zemljopisne i ekološke pojmove. Takve rijeći nisu arhaizmi koje, eto, netko želi izvući iz zaborava i to radi nekakvih posebnih razloga. Imenice *okolica* i *okolish* žive su hrvatske rijeći koje u hrvatskom književnom jeziku, a time i u zemljopisnom znanstvenom jeziku kao njegovoj grani, rabimo 100 godina (prema mojoj provjeri).

2. Kad bi nekim slućajajem i opstojali opravdani strukovno-jezićni razlozi da dosadašnji pojmovni sadržaj rijeći *okolica* i *okolish* odbacimo, a s nakanom